

El substrat preromà en la toponímia relacionada amb inestabilitats de vessant en l'àmbit geogràfic nord-oriental de la Península Ibèrica i zones properes

lut-/lit-, lurr/lorr, lurte/lorte, lort/lòrdia/lòria/oriosos, ortó(n)/artó(n)/ortell/artell/certés, ortone/ortoneda/redort, sort/sorteny

XAVIER PLANAS BATLLE*
ÀUREA PONSA VIDALES**
ÁNCHEL BELMONTE RIBAS***

ANTECEDENTS

En finalitzar uns primers reculls d'*Etimologia de la toponímia andorrana relacionada amb riscos geològics naturals* (Planas i Ponsa, 2007 i 2008), i convençuts d'haver obert una interessant via amb una sèrie de topònims amb una arrel basca *lurr/lorr* 'terra, terrall': de la qual deriven, amb sufix basc *-te*, el basc modern *lurte* 'esllavissada de terres' i 'allau terrera', vam plantejar-nos

* Ministeri d'Ordenament Territorial, Urbanisme i Medi Ambient - Govern d'Andorra. xplanas@andorra.ad

** HÍDRIC. aurea.hidric@andorra.ad

*** S.I.E.S. Bajo Cinca, Mequinensa. anchelbr@unizar.es

la necessitat d'aprofundir més extensament en aquesta temàtica i dedicar-hi un article especial.

INTRODUCCIÓ

En el present treball presentem una anàlisi, basant-nos principalment en criteris geomorfològics, de la toponímia preromana del sector nord-oriental de la península ibèrica i zones properes relacionada amb inestabilitats de vessant al voltant d'una arrel preromana *lurr/lorr* (que coincideix amb el basc actual 'terra, terrall'). No pretén ser un tractat de lingüística ni d'onomàstica del substrat preromà existent en aquest àmbit geogràfic ja que no és la nostra especialitat; no obstant esperem poder aportar el nostre granet d'arena per ajudar als especialistes en aquesta matèria a resoldre l'entrellat lingüístic.

Ubicació dels topònims amb possible arrel *lurtellorte*

Es disposa de poca informació de les llengües que s'havien parlat a la Península Ibèrica abans de l'arribada dels romans. Hi ha evidències de l'existència de diverses llengües, però només de cinc ens n'han arribat testimonis escrits: l'euskera arcaic (també basc antic), l'ibèric, el celta, el tartèsic i el lusità. El lusità i el celta són indoeuropees, mentre que les altres tres són preindoeuropees. Així mateix, no s'ha d'entendre que aquestes pertanyin al mateix moment històric.

D'acord amb Rabella (2007), fa anys que es va abandonar l'antiga teoria iberobasca, que considerava que ambdues llengües serien la mateixa. El sistema d'escriptura ibèric ha estat desxifrat, però no ha estat interpretat. El coneixement del món preromà prové de les mostres materials conservades i de la informació escrita que hem rebut del món antic per part dels contemporanis que sí que tenien un sistema d'escriptura conegut per nosaltres, principalment els grecs i els llatins. Tanmateix es desconeix l'extensió tant geogràfica com cronològica de l'ibèric així com el grup humà que representava. En aquest sentit, la visió més acceptada avui considera que l'escriptura ibèrica correspondria a un llenguatge concreta, l'única que hauria desenvolupat un sistema d'escriptura, el qual hauria estat adoptat com a llenguatge de cultura o de relació per altres pobles, que tant podrien tenir una llengua semblant com diferent d'aquesta. En aquesta mateixa línia De Hoz (1995) apunta que en algunes zones del territori epigràfic ibèric hi ha indicis significatius de la presència d'altres llengües que no van arribar a l'ús escrit, pel que creu que l'ibèric no va ser la llengua col·loquial i quotidiana d'aquella extensa regió, sinó una llengua vehicular i de prestigi, l'única, al marge de les colonials, a la que s'havia dotat d'escriptura.

Així mateix segons Rabella (2007), als Pirineus catalans (principalment en la zona central i occidental), l'absència de restes relacionades amb el món ibèric i la presència de nombrosos topònims que presenten una estructura que no es pot connectar ni amb el llatí, ni amb el celta ni amb l'ibèric ha portat a acceptar l'existència d'una llengua preromana no indoeuropea diferent de l'ibèric, una llengua que s'ha relacionat, i fins i tot identificat amb la *llengua basca antiga*. Alhora d'analitzar alguns topònims pirinencs, atesa la similitud d'alguns segments amb elements de la llengua basca actual i tenint en compte el criteri de coherència geogràfica, s'ha considerat que aquests noms de lloc provaven l'extensió de la llengua basca al llarg dels Pirineus durant l'època preromana, una distribució geogràfica que alguna vegada s'ha volgut fer més extensa i s'ha parlat de la possibilitat que davallés fins a les planes centrals catalanes. No obstant això, Rabella (2007) conclou que tenint en compte els avenços dels especialistes en el món de les llengües preromanes és millor no utilitzar el terme *basc* per denominar aquest substrat per evitar malentesos cronològics. Aquests mateixos especialistes indiquen també que el que realment es pot qualificar com a *llengua basca antiga* arriba solament fins a la Vall d'Aran-Riu Salat (Occitània). Així doncs, a partir del coneixement actual per al Pirineu català (entès *in extenso*: Cerdanya, Andorra, Alt Urgell, Pallars i Ribagorça) s'hauria de parlar d'una altra o altres llengües preromanes no indoeuropees que no es poden identificar amb *el basc antic*, una *llengua o llengües pirinenques* que tindrien algun tipus de relació i semblança formal amb aquella llengua, però amb la qual no se sap quina relació mantindrien. De Hoz (1945) les ha anomenat llengües perieuskèriques (situades al voltant o perifèria de l'euskera arcàic) sense implicar amb aquest terme cap relació genètica amb el basc, sinó un aire de família.

Garcés (1987), en el seu recull de mots dialectals relacionats amb la naturalesa del terreny dins del camp dels despreniments (inestabilitats de vessant) coincideix amb Coromines (1980-2001) apuntant que es registren dues formes procedents d'un mateix ètim: (1) *lurte*, *alurte*, *lurta* en la part occidental d'Osca i oriental de Navarra; (2) *liz*, *esliz* en la zona nord-oriental d'Osca. Aquestes dues formes, junt amb la variant castellana *alud*, que és la que s'ha estès a la

llengua castellana general, deriven d'un tipus preibèric i prebasc **lute*, **luta* (**lutu*, afegeix Coromines), conservat en alguns punts dels Pirineus occidentals i dels Alps, amb una variant dialectal **lite* (**litu*, afegeix Coromines), pròpia dels Pirineus centrals; en els indrets més basconitzats (Bearn, Navarra i valls aragoneses adjacents a aquest àmbit lingüístic) es va produir un encreuament amb el basc *elur* 'neu', *lur* 'terra', que va originar el tipus *lur(te)*. D'altra banda, la base **lite* ha donat lloc a les formes altaragoneses *liz*, *esliz*, les gascones *lit*, *eslit* i al català *llidolido* (allau en pallarès: Llessui *-llidolido-* i Cabdella *-lido-*), pot haver sorgit per l'influx d'una hipotètica arrel **litu* d'origen sorotàptic, amb un significat com 'desbordament, allau' que es correspon perfectament amb el sentit de 'despreniment de terra o de neu' que tenen les paraules romàniques.

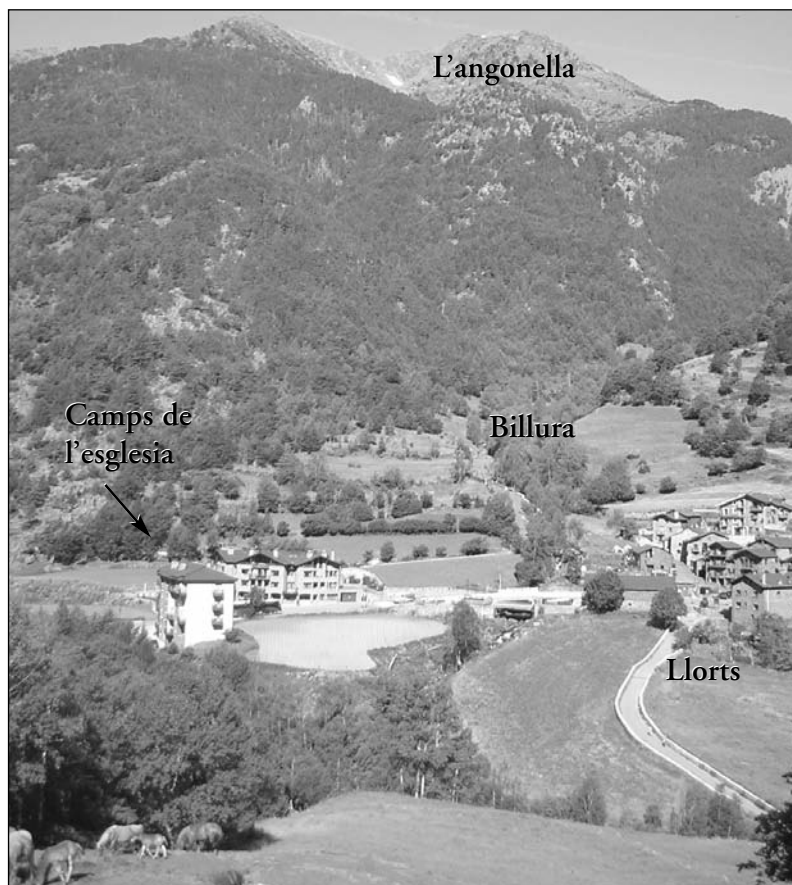
En aquesta línia hem recollit per a l'Alt Aragó els topònims: Punta de Lit o Lis (Valle del Gállego, Tierra de Biescas, Serrablo, Comaca del Alto Gállego); Lizes, Es Listás (Valle del Cinca: Valle de Bielsa, Comarca de Sobrarbe); Peña Lisa, Barranco Lisé, Lisé, Litaruelas, Punta Es Litás (Macizo de Cotiella), Lisier, Es Litás (zona de Biadós), la Litera (canal de Peña Lierna, Sarabilló, Macizo de Cotiella), Llisás (Valle del Cinqueta, Bal de Chistau, Comarca de Sobrarbe); Barranco Llisat, canal de Llisat, Lliterola (Sierra de Chía), Es Litás, Tuca de Lliterola (Benás) –Tot i que Coromines (1980-2001) ho atribueix a 'llet'–, Punta de Lliterola, Tucas de Lliterola (Perdiguero), Ibonet, Río i Pleta de Lliterola, Barranco de Lliterola, Allit de Cuera (Valle del Ésera, Bal de Benás, Comarca de la Ribagorza); Litro i Plana Litro (aquests dos amb recances), Mallos de Lisa, Planos de Lisa (Valle del Ara, Comarca de Sobrarbe); i Faja Lleitada (Collarada) (Valle del Aragón, Comarca de Jacetania). Tanmateix Coromines (1980-2001) va recollir també per aquesta zona geogràfica: *lit* (Bielsa i Benasc), *liz* (Torla i Broto), *esliz* (Pueyarruego), *llitarada* (Benasc), *los Litares* (Broto), *un lid* (Saravillo).

Lurtellurta és també un terme molt utilitzat des d'antic en castellà del qual sembla que deriva el mot *alud*, trobem aquest mot reflectit en el topònim del poble salmantí de *la Lurda* al que Gorostidi i Aznar (<http://www.erroixa.com>) donen una etimologia *lurte*. En aragonès *lurte*, a part de ser el nom d'un grup actual de música folk, correspon igualment a 'tot despreniment, vessant avall d'una muntanya, tant de neu com de pedres o fang', és un terme utilitzat freqüentment en les valls pirinenques. Coromines (1980-2001) va recollir el derivat *eslurtaízo* per a la Vall de Broto, *luro*, *lur*, *eslurrà* al Bearn, *eslurà* a Luixon i *eslurres* en bigordà. Així mateix, dins dels límits establerts per la *Ley Foral 6/1987 de 10/04/1987* de la reserva integral d'Aztaparreta (Navarra, a la frontera amb Aragó) hem recollit el mot *lurta* designant una clariana en la muntanya.

LURTE/LURTA/LORTE/LORTA/LLORTS

A partir de la fecunda família del basc *lurr* 'terra' més el sufix *-te*, s'obté *lurte* 'esllavissada de terres, despreniment' que a les valls d'Aezkoa, Salazar/Zaraitzu i Roncal/Erronkari (valls pirinenques més orientals de parla basca) presenta també la variant *lurta*. En aquest sentit hem recollit el topònim Pic de la Leurt (Vall de Lescun, Bearn, Pyrenées Atlantiques). Tanmateix, tenint en compte que *lurr* apareix amb doble vocalisme *lurr* i *lorr* i que ha donat mots com *lorrin* 'terra remoguda' o *lorru* 'transportar', 'traginar', és probable que en la llengua/llengües

preromana parlada en la zona geogràfica del nord-est peninsular i plana d'Aquitània existís una variant *lorte/lorta*. Amb aquesta forma trobem topònims fòssils com per exemple a Oibar (Navarra) *Barranco del río de Lorte*, (*Río de Lort 1586, Lorte 1703*), al que Salaberri (1994) atribueix amb recances a la veu basca *lurte/lurta*. Un topònim similar hem trobat a prop de Lanezeman (Occitània) en un poblet anomenat Lortet. Així mateix el plural de *lorte* sembla que coincideix amb el topònim andorrà Llorts (vila de la parròquia d'Ordino) amb palatalització de la *l* inicial cap a *ll*, al que Coromines (1965-1970 i 1989-1997) i Anglada (1993) donen una etimologia *lurte*. Les mencions antigues són: *Lorç* 1162 i 1176, *Llors* 1717, *Lleo* 1726-56, *Horts* 1771-1779, *Llorts* 1786, *Horto* 1846, *Llors* 1849, *Llors* 1861, *Llorts* 1863, 1875, *Llors* 1874, *Liors* 1884, *Llors* 1885, 1890, 1912, *Llorts* 1890, 1892, 1924. Recordem que el poble de Llorts es troba al con de dejecció del riu de l'Angonella, afectat en el passat per diferents esdeveniments de corrents d'arrossegalls (allaus terreres) com una que s'esdevingué amb anterioritat al segle XVII i que va destruir l'antiga església que s'ubicava en una zona ocupada actualment per unes terres agrícoles anomenades Camps de l'Església. Així mateix, a la part alta del con de dejecció del riu de l'Angonella, i just per sobre el nucli de Llorts, hem trobat el topònim Billura, que podria presentar també una arrel preromana *lurte/lurta* i que tindria la seva traducció al català en vilorda (Coromines, 1980-2001) en el sentit de lloc on s'acumula sediment i branatge ocasionat per un desbordament d'un riu.

Llorts (parròquia d'Ordino), situat sobre el con de dejecció del riu de l'Angonella

(H)ORTÓ(N)/ORTONOU/ORTONE/ORTONEDA/L'(H)ORTELL/
ASTRELL/SARTELLS/CERTÉS

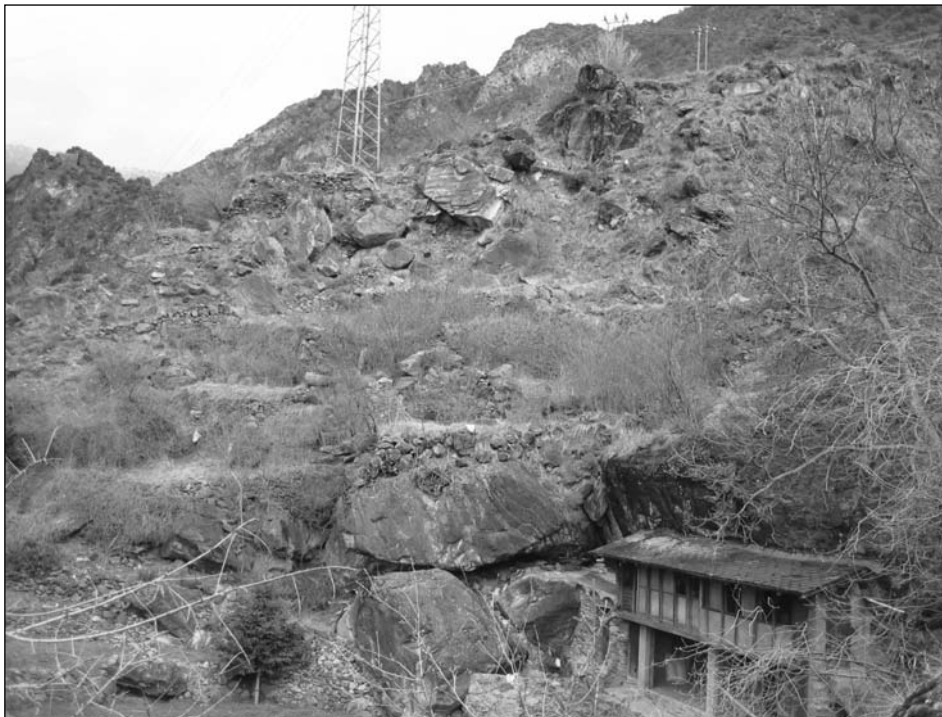
En determinats topònims hem observat una pèrdua de la *l*- inicial mentre que en d'altres hem trobat una segregació de la *l* de *lurtell/lurtal lortell/lorta*. En el segon escenari la *l* passa a tenir funció d'article sota les formes *l'urte/l'urtal l'ortell/l'orta*. Així mateix, sembla que en alguns casos l'arrel (*ort*) podria haver presentat sufixos precatalans -ó(/s) per obtenir mots com *orto*, *ortos* (provinents d'un antic sufix basc arcaic -ossu, -oss, -ox donant als mots un significat d'extensió de terreny afectat per esllavissades de terra). És a dir, tal com apunta Turull (2004) amb el manteniment principalment en la zona dels Pirineus de vocals finals de paraula (-o, -e), que han desaparegut amb l'evolució de la llengua al llarg dels segles, sembla que hi ha pervivència en la toponímia de fenòmens d'un estadi arcaic de la llengua. Tanmateix Coromines (1987-1997) també apunta que aquests topònims acabats en -o són una romanalla mantinguda del llenguatge precatalà. Tanmateix, molts d'aquests topònims van ser romanitzats posteriorment amb sufixos -ell, -ó, -al, -eda obtenint-se *l'ortoell*, *l'ortell*, *ortoneda*, *ortal*, etc. (que es transcriuen habitualment amb *h* inicial perquè sovint se'ls ha atribuït equivocadament una etimologia llatina HORTU 'hort'). Per exemple trobem Hortoell (Hort-o-ell) al Solà d'Engordany (parròquia d'Escaldes-Engordany), en aquest indret aquest topònim està associat als fenòmens d'instabilitat de vessant relacionats amb l'erosió dels dipòsits glacials situats en aquest vessant i del qual en són tautologies els topònims veïns Clot de les Allaus i els Lladres (evolució de *llaquer*, i aquest a la vegada de *llacada* en el sentit d'allau de terrera).

Al Principat d'Andorra trobem en la part alta del vessant on se situa el gran moviment de *els Oriosos* (Anyós, parròquia de la Massana), possible evolució de *els ortosos* (com en altres topònims andorrans: mentida=mentirosa, pi=pinosa, pedra=pedregassos), el topònim bosc dels Hortons coincidint amb una zona també amb evidències geomorfològiques d'antics corrents d'arrossegalls i incisions torrencials. El mot *Hortons* no és més que una forma plural d'*Hortó*, topònim que hem trobat també aprop de Sornàs (parròquia d'Ordino) en un vessant amb presència de morfologies velles d'instabilitats. Retrobem el topònim l'Hortó a Pal (parròquia de la Massana) associat al gran moviment del Boscaró. També hem recollit el topònim l'Hortó a Engolasters (parròquia d'Escaldes-Engordany) formant part d'una antiga cicatriu de desmantellament de la morrena lateral. A l'alta vall del riu Muntaner (parròquia de la Massana) trobem també el topònim riu dels Hortons, on en la seva capçalera s'aprecien espectaculars xaragalls associats a instabilitats de vessant. Retrobem el topònim l'Hortó i Borda de l'Hortó al vessant situat entre Ransol i els Plans (parròquia de Canillo) en un sector on s'evidencia en la geomorfologia la cicatriu i el lòbul d'una antiga instabilització. Coromines (1989-1997) també va recollir l'*Ortó* al terme d'Aós de Civís (que hem situat a l'entrada del poble), l'*Ortó* de Bissisarri (parròquia de Sant Julià de Lòria) aquest darrer és possible que guardi relació amb el gran moviment (gran esllavissada) de Candòlich-Bissisarri, i Ortó a Juncosa (les Garrigues). A la parròquia de Sant Julià de Lòria, aprop de Nagol (*Enugall* 1082, *Nagol* 1213, *Enagal* 1235, *Negual* 1265: que presenta una etimologia llatina AQUALE: 'reguerot d'aigua', 'morfologia de corrents d'arrossegalls', 'xaragalls') localitzem els topònims l'Hortal, que forma part del lòbul principal del gran

moviment de Certés, i Hortonous, que constitueix un lòbul secundari i més recent del gran moviment de Certés, tal com descriu Euroconsult (2006).

Borda de L'Hortó i L'Hortó (Parròquia de Canillo), en un vessant on s'evidencia una antiga cicatriu d'una esllavissada

Part baixa del gran moviment de Certés (parròquia de Sant Julià de Lòria)

Coromines (1989-1997) cita que en el Capbreu vulgar de l'Acte C. Seu d'Urgell P. Pujol ha llegit la forma *Ortonou*, atribuïnt-la a la Parròquia d'Hortó (Alt Urgell); per Coromines (1989-1997) forma de determinació ben estranya, contradita per *Ortons* que és la real d'aquest nom en l'Acte. Escèptic, Coromines (1989-1997) va examinar-ho damunt el manuscrit mateix del Capbreu, al Cartulari, veient que havia estat raspat i reescrit de manera que era dubtós el que posava primer, però el que ara es pot llegir és *Ortuous*, sembla clar que es referia a *Ortonoves*. Aquest mateix topònim fou recollit per Coromines (1989-1997) com a nom d'un mas a Les Anoves (Alt Urgell), coincidint amb la capçalera d'un afluent secundari del riu de Sant Joan on hem apreciat antigues morfologies d'inestabilitats associades a dinàmica torrencial i de vessant. Així mateix, Coromines (1989-1997) també va recollir els topò-

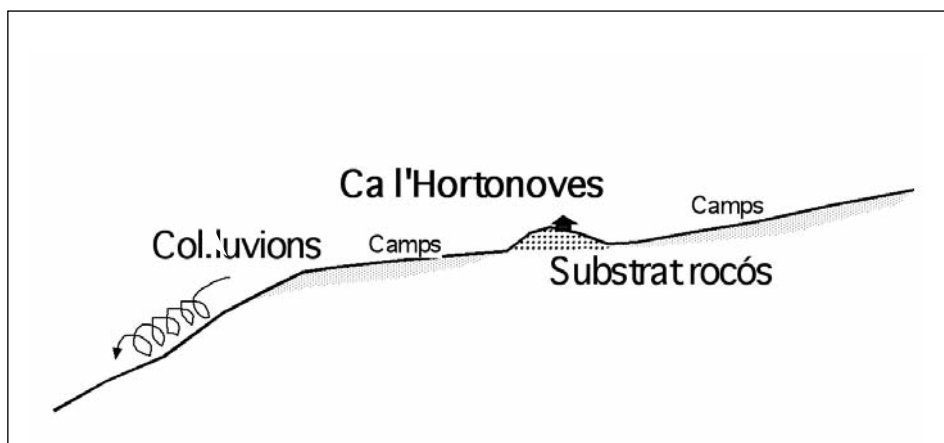
Camps de la zona de Ca l'Hortonoves (Les Anoves, Alt Urgell). En els camps de conreu que constitueixen aquesta zona s'hi incidenceixen uns barrancs amb activitat per corrents d'arrosegalls en el passat.

nims *Barranc de les Ortoves* com un afluent dret de la Noguera Ribagorçana (*las ortobas*, va anotar a Viacamp, en l'enquesta de 1957), en aquesta zona nosaltres hem recollit també barranc de les Ortugues possiblement designant el mateix barranc; *Hortoux* a l'Aude, prop de Feuillà, documentat com *Ortonibus* l'any 1271 i *Ortós* en el S. XIV. Així mateix Coromines (1989-1997) també va recollir Hortonedà, a la Conca de Dalt (Pallars Jussà), on diu haver oït *ortoneda* o *artonedà*, les mencions més antigues són: *Ortoneta* 958, *Ortoneda* S. XII, *Ortoneda* 1170, *Ortoneda* 1359 amb *-a* interna, com la del S. XII; Sant Llorenç d'Hortons (Alt Penedès), *Ortones* 1009, on en aquests dos últims indrets Coromines (com. pers.) diu que no es tracta d'allaus terreres, que farien pensar en corrents d'arrosegalls, sinó de lliscaments en sòls (terres); també s'ha de dir que aquests esllavissaments deixen al descobert ter-

renys argilosos a la zona de cicatriu i que la mateixa esllavissada és un amuntegall de terres. En el cas d'Hortoneda, a Clariana de Cardener (Solsonès), les mencions més antigues són: *Ortoneda* 1098, *Ortaneda* 1250-1300, *Hortaneda* 1683, *Hortoneda* 1687. Altres indrets on Coromines (1989-1997) va recollir

Detall de la capçalera d'un dels barrancs del sector de Ca l'Hortonoves (Les Anoves, Alt Urgell)

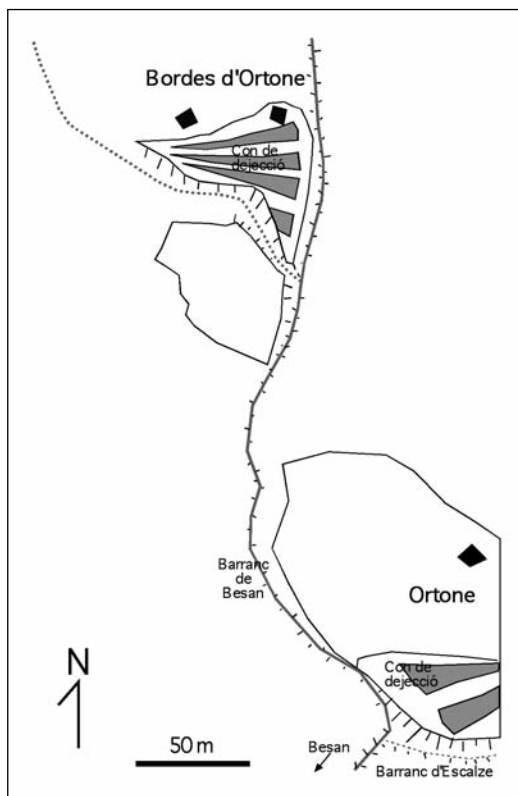

Secció geomorfològica de la zona de Ca l'Hortonoves (Les Anoves, Alt Urgell). S'observa que els torrents s'incideixen en els col.luvions dels camps de conreu coincidint amb el canvi de pendent en el vessant

aquests topònims són: barranc dels Hortos (Vall de Boí); *les Bordes d'Ortone* a la Vall Ferrera, muntanya amunt de Besan i coincidint amb un con de dejecció on hem constatat clares evidències d'antigues avingudes torrencials i corrents d'arrossegalls; *Ortones i font d'Ortones*, en el flanc esquerre del riu

Bordes d'Ortone (Besan, Pallars Sobirà), situades sobre un con de dejecció amb empremtes de corrents d'arrossegalls

Esquema geomorfològic de l'alta vall de Besan (Pallars Sobirà) on es localitza el topònim Bordes d'Ortone coincidint amb un con de dejecció amb empremtes d'antics corrents d'arrossegalls

Noguera Pallaresa a l'alçada de la Bastida de Sort, coincidint també amb una zona amb antigues morfologies d'inestabilitats de vessant; la Parròquia d'Hortó, poble de l'Alt Urgell (*Ortone* 839 i S. XII, *Parròquia de Laortó* 1359, *la parrochia de la Orto* 1518, *la Parròchia* 1556, *Parròchia de l'Hurtó* 1615) per on discorre el barranc de Folgueres provinent del sector conegut com l'Hortó; així mateix, al nord-oest del poble trobem també el topònim els Hortons on hem observat antigues cicatrius de corrents d'arrossegalls que seguïen el torrent de les Peces; la Bastida d'Hortons, poble de l'Alt Urgell situ-

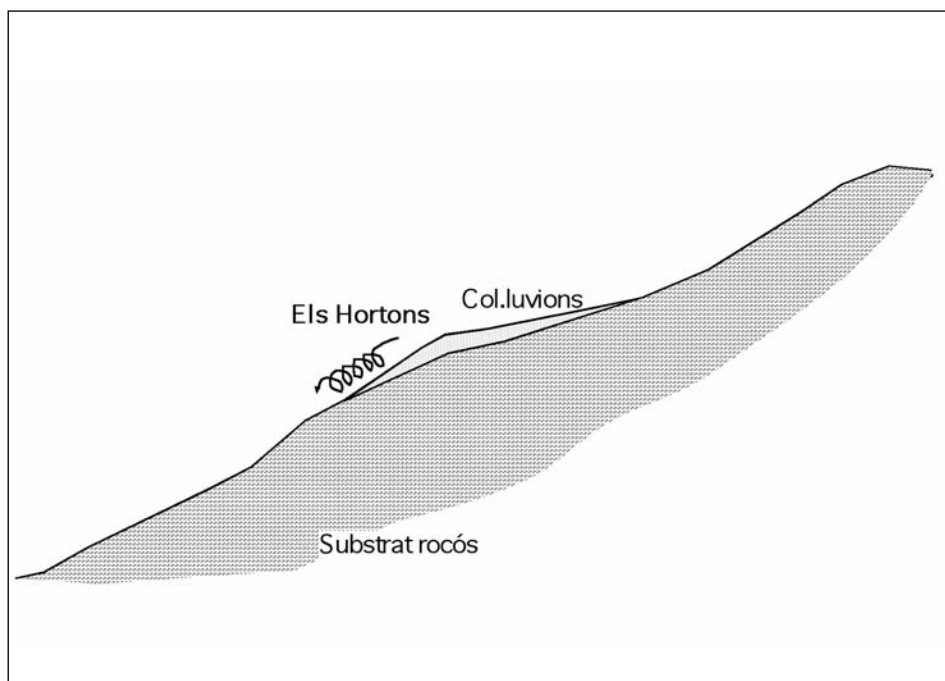
Font d'Ortones i Ortones aprop de la Bastida de Sort (Pallars Sobirà)

La Parròquia d'Hortó (Alt Urgell) amb el barranc de Folgueres provinent de la zona de l'Hortó, i barranc de les Peces provinent del sector dels Hortons

Sector dels Hortons a la capçalera del barranc de les Peces al terme de la Parròquia d'Hortó (Alt Urgell)

Secció geomorfològica dels Hortons a La Parròquia d'Hortó (Alt Urgell). S'observa que els torrents s'incideixen en els col.luvions coincidint amb el canvi de pendent en el vessant (veure Foto anterior)

at en un flanc amb morfologies antigues de dinàmica de vessant situades entre el Turó de Porredon-Pui de la Bastida-Bosc de l'Antona –possible evolució de *l'arton(a)*? o de *en-tona* en sentit de terreny argilós impermeable, relliscós, on s'acumula aigua)– i d'altres encara actives situades en la capçalera del torrent de la Bastida (zona del coll de Laguén-coll de l'Endurant-Coll de

La Bastida d'Hortons (Alt Urgell), situat en un vessant amb barrancs amb antigues morfologies de corrents d'arrossegalls

Capçalera del riu de la Bastida (Alt Urgell) amb una forta dinàmica d'inestabilitats de vessant

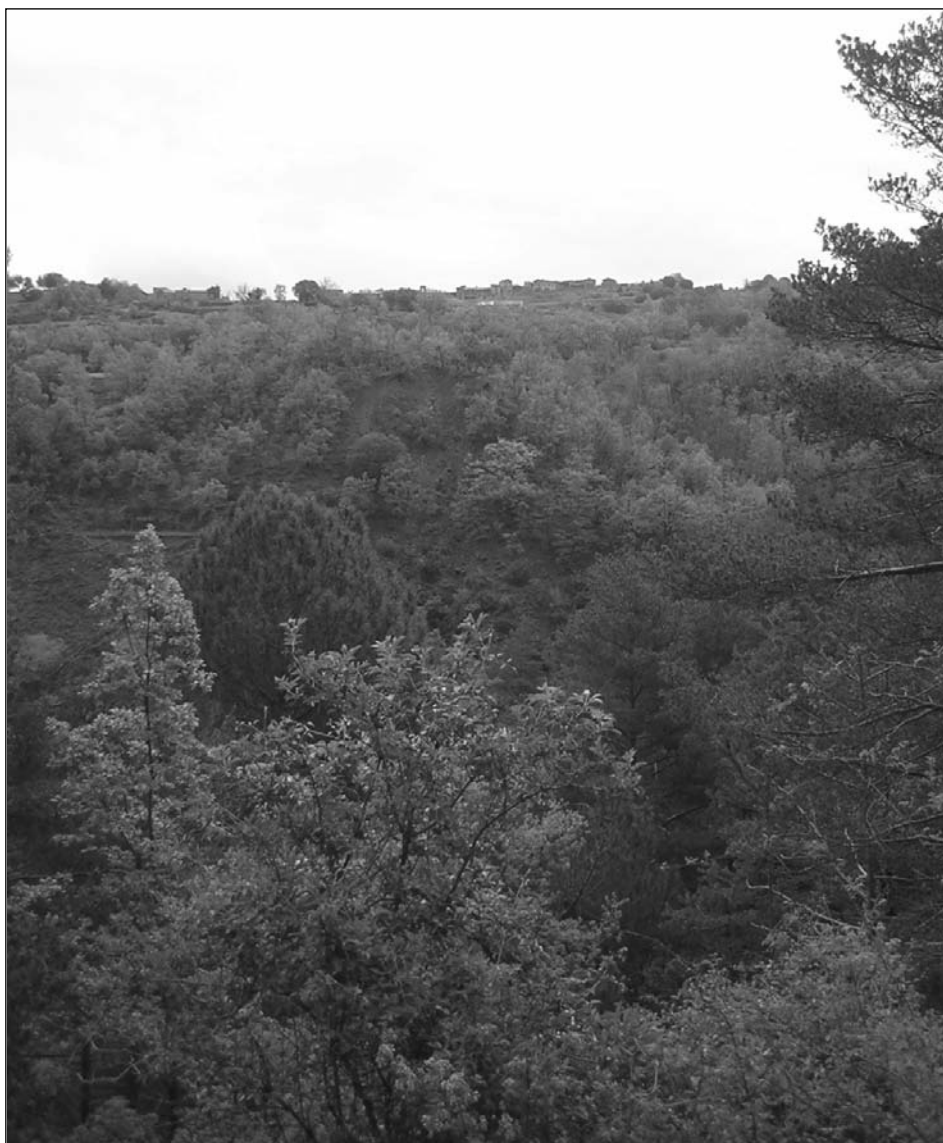
Creus) i que generaren un con de dejecció a prop de la Seu d'Urgell, actualment aquest con de dejecció està incidit pel torrent de la Bastida i s'hi pot observar una bonica formació de *bad lands* 'xaragalls'; Ortós, mas antic, citat entre masos de Serinyà (Pla de l'Estany), figura amb la grafia antiga *Ortones*, segons Coromines (1989-1997) destaca perquè està dins la zona on la toponímia antiga presenta la reducció rossellonenca de *-n's* a *-s*; coll d'Hortons (alt Berguedà); pala dels Ortons, serrat des Hortons i els Hortons (faixa de raspes rostes en els vessants del Tuc de Comamarja, Vall de Boí, corresponent amb un vessant amb una marcada dinàmica torrencial amb torrents molt incidits); serrat i canal de l'Ortó per avall de la Ribera de St. Nicolau (Vall de Boí); L'Ortó, camps en el terme de Llesp (Vall de Boí); palanca de l'Ortó, serreta de l'Ortó i partida d'Ortons a Cabdella; Casa Hortó molt aprop del barrenc de la Malallau a Abella de la Conca (Pallars Jussà); riera d'Hortons que desemboca al Cardener a Súria (Berguedà-Bages); torrent de l'Hortó que prové del sector de l'Hortó coincidint amb una zona amb amb un antic gran

Gran moviment de l'Hortó i torrent de l'Hortó (El Pont de Bar, Alt Urgell) situat al marge esquerre del riu Segre

moviments amb forta dinàmica de vessant situada al costat del gran moviment de El Pont de Bar Vell (Alt Urgell). Així mateix, Coromines (1989-1997) recull tot un seguit d'altres topònims els quals nosaltres no descartem que podria ser que formessin part d'aquesta família que tenen el mot *Hor(t)/Horts* i que en mencions antigues han estat escrites sota alguna de les formes *ortis/orto/ortos/orts/ortones*: els Horts (llogarret del Conflent agregat de Sardinà), els Horts (terme d'Albanyà: Sant Cristòfol d'Ortis), Sant Vicenç dels Horts (Baix Llobregat), Sant Genís de la Vall dels Horts (agregat a Sant Fruitós de Bages); Hortmoier al terme de Montagut i Oix a l'Alta Garrotxa.

Tanmateix, no es pot bandejar la hipòtesi que el topònim Ortedó, poble de l'Alt Urgell, (*Artedone* 902, 929, *Artedono* 1058, 1103, *Arcedo* 1359, *Artedó* 1385, *Artedó* 1562 i com a cognom *Lluch Ortodo* 1518, *Andrea Hortodo* 1556, *Ortadó* 1820-40) formi part d'aquesta família tot i que les mencions més antigues recollides presenten *Art-*, ja que es tracta d'un enclavament situat en una zona amb diverses morfologies d'instabilitats de vessant coincidint amb els marges del barranc d'Ortedó. Altres topònims que hem recollit nosaltres als quals es podria atribuir una etimologia preromana *lurte/lorte* són: los Hortons de Comabertera a l'alta vall de Castanesa (Ribagorça aragonesa), Rasa de les Hortènsies aprop de Montblanc (Conca de Barberà), coll d'Oruga sobre El Querforadat (Alt Urgell) i Hortonera que és una prada muntanyenca situada aprop de Caregue (Pallars Sobirà) que coincideix amb la part alta del que aparenta ser un antic gran moviment.

Ortedó (Alt Urgell) amb el vessant del barranc d'Ortedó on s'aprecien cicatrius actives i antigues d'instabilitats de vessant

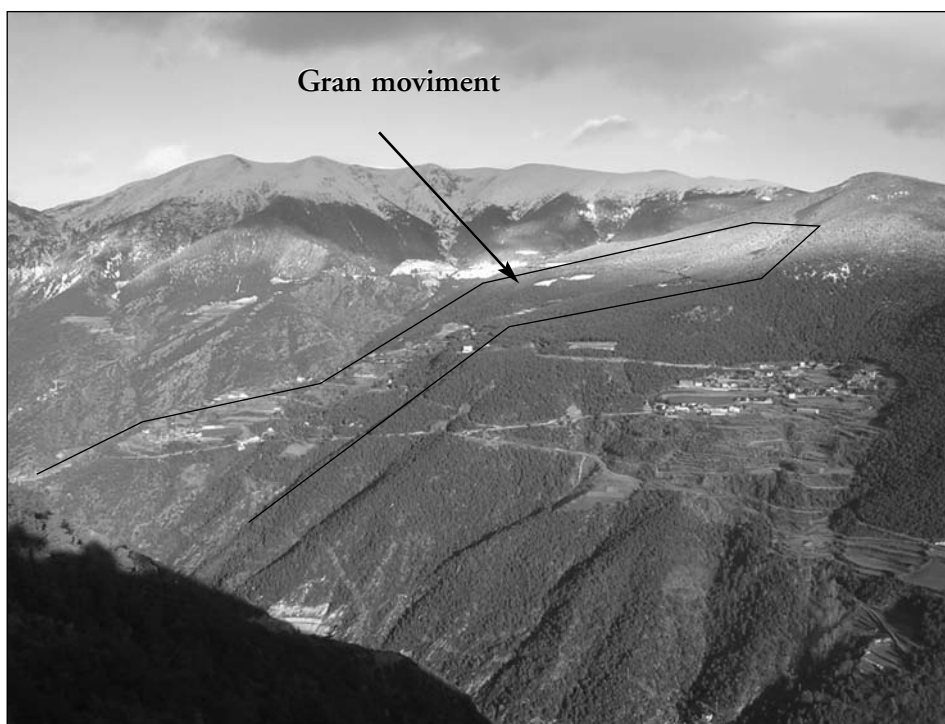
Barranc d'Ortedó (Alt Urgell)

Efectes de la reptació en els arbres en l'antiga cicatriu d'inestabilitat de vessant a Ortedó (Alt Urgell)

Coromines (1989-1997) atribueix una arrel *lurr/lorr* evolucionada cap a un derivat *lúrrite/lórrite* en el sentit de 'terrall petrificat', 'rocalla', 'penya' a topònims com *Lord*, *Lourde* (*Lorda*), etc. Nosaltres pensem que, ateses les característiques geomorfològiques d'aquelles zones tampoc es podria descartar atribuir-los un significat similar a l'andorrà Llorts (*lurtel/lorte*). El Santuari de Lord (Vall de Lord, Solsonès) es troba sobre una cinglera on aparentment no hi ha trencades (despreniments), però pensem que per explicar el topònim Lord no només ens hem de fixar en les característiques morfològiques de l'indret on es situa el santuari, sinó que cal mirar globalment la Vall de Lord, i aquí sí que hi ha moltes evidències importants d'instabilitats tal com bé destaca Balaguer (2008): solifluxions en les immediacions de la carretera que uneix Sant Llorenç de Morunys amb Solsona i el primer amb La Coma, corrents d'arrossegalls procedents de la zona del Feixar, els Tarters i la Rasa Gran i que s'observen a prop de Vilamantells i Sant Llorenç de Morunys, etc. Altres indrets de parla catalana on hem recollit aquests topònims on no es pot descartar una possible etimologia *lurtel/lorte* atribuïble a esllavissada de terres són: la Llordella, nom d'un mas situat al terme de Cardona (Bages) ubicat en una clotada; cal Llordella, mas del terme de Rubió (comarca del Pallars Sobirà) situat en una zona on s'intueix una possible antiga esllavissada; Mas d'en Llord, situat a l'Espluga de Francolí, en una contrada on la geomorfologia fa pensar que en passat es produí una inestabilitat en el vessant. Dins d'aquesta família destacarem també el topònim *Lourde* (occità antic *Lorda*, *Lourdes* en francès), conegut per la seva importància mundial com a poble de peregrinatge, ja que li ha estat atribuïda una etimologia *lurte* per Gorostidi i Aznar (<http://www.errioxa.com>); *Lourdes* és també el nom d'un pic situat a la cresta fronterera que dona a la Vall de l'Ara. Alguns contra-exemples on caldrà deixar la relació amb *lurte/lorte* com una línia a investigar amb més deteniment són Llordà (castell termenat i poble, antigament important, de la Conca de Tremp, agregat al municipi d'Isona) i altres topònims *lorda*, *lordat* que es troben al vessant nord dels Pirineus. Finalment dins d'aquest camp, destacarem uns altres topònims relacionats amb coves que ens han cridat l'atenció són: Forat de l'Hort (parròquia de Sant Julià de Lòria), Forat dels Horts (parròquia d'Ordino), i Cova de l'Hortó (serra de Comillini, Alta Ribagorça). En aquests casos aquests topònims fan referència a les característiques relliscoses i fosques de les coves; aquesta etimologia podria estar d'acord amb les definicions anteriors de *lurte/lorte* ja que impliquen l'adjectiu relliscós en el sentit d'instable.

D'altra banda, amb les formes que incorporen sufixos romànics -ell, -eda, etc. trobem per exemple els topònims: els Hortells, Cortal dels Hortells i torrent dels Hortells a Auvinyà (parròquia de Sant Julià de Lòria), que estan associats al gran moviment (gran esllavissada) del Bosc de la Rabassa-les Tarteres-Auvinyà. També hem observat els topònims pic de l'Hortell (2562,1 metres), serra de l'Hortell situats a la zona de l'Hortell (aprop del pic d'Arcalís, a la parròquia d'Ordino) i que es caracteritza per presentar una forta dinàmica associada a processos d'instabilitat de vessant (corrents d'arrossegalls) i allaus de neu. Aprop de Sornàs (parròquia d'Ordino) trobem el topònim Hortells en un vessant afectat per antigues instabilitats avui en dia molt desdibuixades per la intensa activitat antròpica (tot i això hem trobat testimonis que donen fe que en el passat recent –fa 30-50 anys– s'havien en-

Gran moviment del bosc de la Rabassa-les Tarteres-Auvinyà (parròquia de Sant Julià de Lòria)

cara produït avingudes torrencials). Altres indrets de parla catalana on hem recollit aquest topònim evidenciant inestabilitats de vessant són: Llau des Hortells aprop d'Antist (Pallars Jussà), Llau de l'Hortella aprop de Castelltallat (Pallars Jussà) –en amdots casos clares tautologies, ja que llau (allau terra) fa referència a torrents que presenten una forta dinàmica torrencial–, i barranc dels Hortells (Alta Ribagorça). A la zona de Siscaró, a cavall entre la parròquia de Canillo i l'Arieja, observem en el *Mapa de les valls d'Andorra (1849)*, recollit dins l'*Atlas cartogràfic de les valls d'Andorra 1692-1976*, el topònim Pic de l'Ortell. Al municipi de la Vilella Baixa (Priorat) trobem també el topònim los Hortells coincidint amb un sector on hem observat en el vessant antigues cicatrius d'inestabilitats així com les empremtes deixades pel torrent que discorre per aquest sector (torrent de los Hortells) associades a avingudes torrencials. Coromines (1989-1997), també va recollir el topònim Ortells (*Ortells 1246 i 1443*, *Hortell S. XVI*, *Ortells 1609*) com a nom d'un poble dels Ports de Morella, en la nostra visita a aquesta localitat la gent ens recalçà que s'escrivia sense *h*, en aquest poble vam observar-hi el barranc dels Ortells, que passa pel costat del cementiri, i el barranc de Roca, que passa al nord del poble, on en els marges d'ambdós barrancs es poden observar les empremtes d'avingudes torrencials que arrosseguen materials de les seves vores així com d'esllavissades que afecten antics marges de feixes abandonades; en la zona dels Ports també hem recollit Orta de Sant Joan que podria guardar algun tipus de relació amb aquesta arrel. Per finalitzar aquesta enumeració mencionarem també l'occità *l'Hortel*, localitzat a la comuna de Casaniouze (*l'Hortel 1760*), transcrit per Émile Amé l'any 1897 i recollit per Rasico (2003).

Soscavació en el torrent de *Los Hortells*, la Vilella Baixa (Priorat)

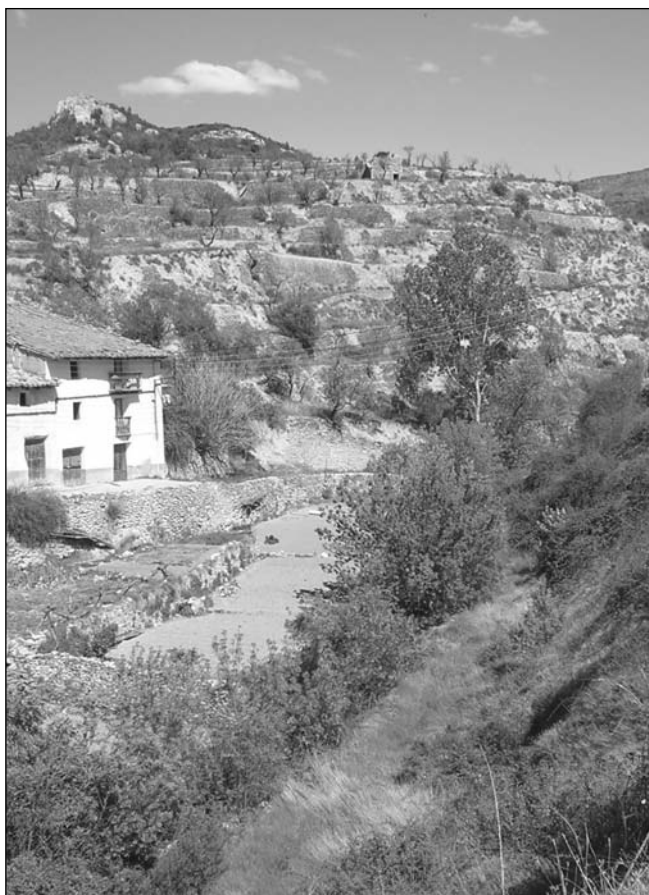
Coromines (1989-1997) apunta que hi ha una bona base per creure que en les formes documentades antigament, quasi totes del tipus *Laortó(n)*, existeix una transposició vocàlica de *Lo Arton*: llevat l'article *Lo* tenim l'arrel *Art-* que retrobarem clarament a la base de molts noms d'aquest grup com veurem més endavant en topònims com Hortonedada (sovint pronunciat també com *Artonedada*) o la Parròquia d'Hortó, on, segons Coromines, en el segell municipal de lletra vella es llegeix *Laurto*. Així mateix, Coromines (1989-1997) recull també *La urtó* com a topònim d'una clotada fonda aprop de Moror, terme de Sant Esteve de Sarga; també a la Conca de Tremp menciona la *collada de l'Artó*, però que en el *Nomencl. A.P.T.* de Lleida (p.52) situa *Llaurtó* (amb Ll) en el mateix terme d'Abella de la Conca. Coromines (1989-1997) atribueix a aquests topònims una etimologia *art-* (nom de planta preromà, *artos* a Aragó o arç a Catalunya); no obstant, creiem que aquí tampoc no es pot descartar la hipòtesi d'una etimologia *lorte* amb transposició *ort-art*. D'acord amb aquesta transposició trobem al Principat d'Andorra els topònims camí i carrer dels Sartells a Santa Coloma (parròquia d'Andorra la Vella), amb la 's' del llatí IPSE -A -UM, coincidint amb el con de dejecció del riu d'Enclar (con de dejecció que es col.loca en la zona coneguda com a Malreu o Manreu (*Malreu* 1261, *Malrreu* 1265) que podria presentar una etimologia llatina en el sentit de 'mal riu/rec' que és el resultat del desmantellament dels dipòsits glacials de la morrena lateral de la Gran Valira i de l'aport de sediment provinent de la vall d'Enclar. Lacasta (1994) recull a l'alt Aragó el topònim *larte*, documentat al s. XIII i possiblement situat a la comarca del Serrablo, i apunta una possible relació amb *lurte*; Lacasta (1994) també recull *larto-*

Ortells (Els Ports de Morella, Castelló). Es pot observar com els antics bancals en desús pateixen un avançat estat d'esfondrament

Barranc de Roca a Ortells (Els Ports de Morella, Castelló). Es pot observar la soccavació del torrent en les seves vores a causa de les avingudes torrencials.

En primer terme el Barranc d'Ortells (Els Ports de Morella, Castelló). Al fons es pot observar com els antics bancals en desús pateixen un avançat estat d'esfondrament

Barranc d'Ortells (Els Ports de Morella, Castelló). Es pot observar la soccavació del torrent en les seves vores a causa de les avingudes torrencials

sa com a nom d'una casa situada aprop del riu Gállego (Tramacastilla, vall de Tena) avui en dia sota les aigües de l'embassament de Búbal al qual atribueix una arrel preromana art-, però convidria no descartar la hipòtesi també d'una arrel -ort. Tanmateix seguint aquesta línia ens han cridat l'atenció els topònims recollits per Turull (2004) per les Valls d'Àneu: Carrua de l'Arto (Sorpe), Font del Cabanot de l'Arto (Gavàs), Font dels Artos (Llavorre), Prat d'Artós (Borén) situat en un vessant on hi ha antigues cicatrius d'instabilitats sota el Tossal de la Llosa, Montarto (Sorpe); o el recollit per Coromines (1989-1997): bosc i serrats de l'Arto (Sorriguera, aprop del refugi dels Minairons, Pallars Sobirà) sobre materials del Permotrias amb xaragalls (*bad lands*).

Uns altres topònims que presenten aquesta transposició són *ortell/astrell* en els que se'ls en suma una altra *ort/art/ast*. A Andorra trobem aquest topònim associat al gran moviment dels Escaubers, aprop de Llorçs (parròquia d'Ordino), com a Prats de l'Astrell, datat en 6210+/-50 BP (Turu i Planas 2005) i que va arribar a obturar en el passat la Valira del Nord. Per sobre de Redort, que són unes bordes de Segudet (parròquia d'Ordino), es localitzen els topònims: riu, cap i bosc de l'Astrell, on hem observat antigues evidències d'instabilitats de vessant associades al riu de l'Astrell. A Andorra la Vella hem localitzat el topònim Astrell com a nom d'un edifici de l'avinguda Santa Coloma situat al peu del dipòsit de l'allau rocallosa de la Ramenada (descrita per Copons, 2004 i 2007); també hem trobat aquest topònim en un altre edifici situat al peu de les tarteres del Solà de Nadal, afectades en el passat per corrents d'arrossegalls (Copons, 2004 i 2007). A l'alta vall de Perafita trobem aquests topònims sota la forma de coll de l'Astrell i canal dels Astrells, canal que presenta una forta dinàmica de vessant. A la part alta de la canal dels Maïans, a l'Obaga d'Andorra la Vella, es localitza la font de l'Astrell en una zona molt afectada en el passat per corrents d'arrossegalls (Euroconsult, 2003). Finalment hem localitzat aquest topònim, amb la forma els Astrells, en una canal situada sobre el Pla d'Engolasters (parròquia d'Escaldes-Engordany) molt aprop del serrat i clot de l'Allau (allau terrera). Tot i que amb recances, creiem que els anteriors topònims podrien ser clau per no desbancar la hipòtesi que el topònim Certés, poble de la parròquia de Sant Julià de Lòria (*Certers* 1162, *Certers* 1172) i al qual Coromines (1989-1997) donà una etimologia provinent d'un derivat basc *çarta* amb significat de 'brancam', 'lloc de brancatge', no pugui ser més que l'evolució d'*Ortells-Astrells-(S)artel(s)l-(S/C)ertés*. Recordem que el poble de Certés es situa en la part alta del gran moviment de Certés on es localitzen tot un seguit d'altres topònims que evidencien els fenòmens d'instabilitat de vessant que han afectat la zona en el passat (Nagol, Hortonous, Hortal).

LORZAA/ORZAL/LÒRIA/SALÒRIA/ORIOSOS

Lort (sense palatalització de la *l* inicial, perquè degué ser interpretat com un article: *l'ort*) fàcilment pogué evolucionar cap a variants *lord/lorda/lorz* per obtenir topònims com *Lorzaa* (mas bearnès agregat a Lembeyre, registrat des de 1675, tal com recull Coromines (1989-1997)) o *Orzal* (Ortzal 1275, Ursal 1684), topònim localitzat a l'alta vall de Camprodon per dalt de Catllar,

a la dreta del Ter, on Coromines va recollir: *m'anomenaren xarragasters d'Auzal perquè són en terra trencada i rocallosa*, coincidint amb una zona amb una marcada dinàmica torrencial. Tanmateix Coromines (1989-1997) va recollir el topònim Orzals a la Vall d'Erta (Alta Ribagorça), on en la seva capçalera hi ha el Tossalet d'Esterrador que presenta unes destacables cicatrius d'instabilitats de vessant; Orzals a la dreta de la Noguera Ribagorçana com a partida del llogarret de l'Espluga de Colls (aprop de Montanyana). En aquesta línia creiem que també és interessant deixar apuntat que el poble de Malla (Osona), en una zona on les margues donen peu a les característiques morfologies axaragallades dels turons que envolten la Plana de Vic, abans era també anomenat *Orsal*. Bé doncs, pel cas d'Orzal Coromines (1989-1997) aposta per dues hipòtesis per la *rz*: (1) una ultracorrecció del resultat vacil·lant *-d/-z-* de la *d* intervocàlica, (2) o hi hauria un sufix *-di*, que es troba en basc de vegades al costat de *-ti*. Així mateix, partint d'aquesta última hipòtesi hauria d'haver pogut existir un derivat *l'ordial/l'ortia (lortia/lordia)* que fàcilment podria haver evolucionat per donar *l'orialloria* i més endavant *Lòria* (amb desplaçament de l'accent de la *i* a la *o* anterior, pronunciada com *o* oberta en una síl·laba inicial, tal com apunta Moran (2003)). Aplicant sobre el mot *loria* la tendència generalitzada de la diftongació de la *o* inicial àtona en *au*, que fa que s'obtingui en el parlar andorrà mots com *aufegar, aurella, auvella, aufals, auliva, aularar, aubaga*, etc., s'obtindria un *l'aurialloria*, i aquest llatinitzat posteriorment com LAURIA/LAUREDIA, atesa la confusió per relació de semblança amb el llatí LAUREATUM 'daurat', tal com proposa Anglada, 1993) que trobem a Sant Julià de Lòria (Principat d'Andorra) i pic de Salòria (pic culminant de l'Alt Urgell) i que ens crida l'atenció per la similitud amb el basc *lorrin* que significa 'terra remoguda', 'prat sense herba'. El poble de Sant Julià de Lòria (*Lauredia* 839 (860-900), 904, 985/986, 988, 1028, 1048, 1055, 1082; *Loria* 839 (còp. s. XI), 1006 fins el 1083 vuit vegades el s. XI, 1111 fins el 1178 sis vegades el s. XII, 1201 fins el 1289 vint-i-sis vegades el s. XIII; *Lorie* 867-925, 1252; *Lauria* 1210, *Luria* 1231, 1275, s. XIII (2) es troba en un con de dejecció (igual que Llorts) que representa la zona d'arribada dels corrents d'arrossegalls i avingudes torrencials que s'han generat en el passat principalment en els rius d'Aixirivall i de Llumeneres (*Alumeneres* 1048, *Alumineres* 1082, *Almoneres* 1272, *Lumeneres* 1275; que ens crida l'atenció perquè ens fa plantejar una possible evolució de *A)lurteneres* o (*A)lutineres* que podria tenir un arrel prebasca i preibèrica **lute/luta/lutu*). Així mateix, la zona compresa entre el Pic de Salòria (*puy de Celòria* 1493-94) i Aós de Civís (Alt Urgell) presenta antigues evidències geomorfològiques d'instabilitats de vessant que es concentraren seguint el riu de Salòria (molt aprop del pic de Salòria es troba també el pic dels Llacs, afectat per nombroses llacades –esllavissades– en el passat).

SORT(S)/SORTENY/REDORT/ORADER/

Finalment abordem el darrer grup de topònims que, tot i que amb algunes recances, pensem que no es pot menystenir la hipòtesi que puguin portar emmascarada l'arrel *-ort* (de *lorte*). Les zones que presenten aquests topònims estan associades a indrets on hem destacat la incidència d'instabilitats de vessant com per exemple Redort (bordes situades per sobre de Segudet,

parròquia d'Ordino), coincidint amb la part baixa del bosc de l'Astrell on baixa el riu de l'Astrell que dona les seves aigües al riu de les Aubes; Bordes de Redó, aprop de Sort (Pallars Sobirà), molt pròximes al Clot d'Orader (possible evolució d'*ortader*) d'on baixa un torrent amb una morfologia aparent d'haver estat origen en el passat inestabilitats de vessant (recordem que en aquesta zona geogràfica els torrents són també anomenats llaus); en aquest mateix sentit destacarem la collada i la costa d'Enradort (aprop del Pic del Cuvil, parròquia d'Encamp) que es caracteritza per presentar uns torrents incidits; Redortelles, aprop de Caregue (Vall d'Àssua, Pallars Sobirà), en un vessant amb col.luvions i arbres oportunistes que poden ser indicatiu d'inestabilitats de vessant.

Cap de l'Astrell, Bosc de l'Astrell i riu de l'Astrell sobre Redort (Segudet, parròquia d'Ordino) on s'aprecien morfologies d'inestabilitats de vessant i allaus de neu

Remarcarem dins d'aquest camp altres topònims que, ateses les seves característiques geomorfològiques, amb antecedents d'inestabilitats de vessant, no es pot bandejar la hipòtesi que el seu nom porti també emmascarada i evolucionada l'arrel *ort*, aquests són: la Senyoreta i Roc de la Senyoreta (parròquia de Sant Julià de Lòria, possible evolució d'*orteta* amb article *se-* (del llatí IPSE -A -UM) al davant, situats en la zona septentrional inferior del gran moviment de Juberrí-Juberrussa. Altres indrets que presenten

inestabilitats de vessant i que podrien tenir l'arrel emmascarada *ort* són per exemple *sort(s)*, trobem aquest topònim a: Les Sorts, clotada fonda aprop de Moror coincidint amb la part alta de la Llau dels Fornells, terme de Sant Esteve de Sarga, la qual pensem que pot correspondre amb el topònim *La urtó* recollit per Coromines (1989-1997). Tot i que Coromines (1965-1970) donà a Sort, capital del Pallars Sobirà, (*Saorte* 947, *Suort* 981, *Sabort* 1069, *Saort* 1099, *Saorth* 1163, 1164) una etimologia basca *zubi* 'pont' a l'igual que El Pont de Suert, no es pot deixar de banda la hipòtesi que pugui presentar també l'arrel *ort* ja que es troba situada en una zona geogràfica amb molts topònims relacionats amb inestabilitats de vessant i evidències geomorfològiques d'aquestes (Corominas, 1985), recordem que Sort es troba aprop del vessant de Bressui amb presència d'inestabilitzacions recents arran de les obres en la carretera de la Pobla de Segur-Port de la Bonaigua a l'any 1996, també al peu del con de dejecció de la Llau de Géssera, i sota un vessant on trobem a mitja muntanya el topònim l'Hortal en una zona amb cicatrius d'inestabilitats.

Gran moviment de Juberrí-Juberrussa

Sort (Pallars Sobirà), on s'observa en el vessant dret de la Noguera Pallaresa les inestabilitats de vessant associades al gran moviment de Sort, gran moviment de Bressui, la Llau de Géspera, i l'Hortal

D'altra banda, hem observat que alguns topònims utilitzats per designar valls o vessants amb morrenes fòssils de glacera rocallosa que presenten un aspecte lobular podria ser que també incorporessin l'arrel *ort*, trobem aquesta característica a Sorteny (alta vall de la parròquia d'Ordino) on els lòbuls van ser citats per Vilaplana (1984); *Es Ordizez* al massís de Cotiella; Ortafa (*Ortafita* 1772), topònim d'un sector de la vall septentrional encampadana de Sant Josep que també destaca pels lòbuls de glacera rocallosa que es troben al peu d'un vessant fortament afectat per inestabilitats de vessant (expansió lateral i caiguda de blocs). Un homònim d'aquest últim topònim, recollit per Coromines (1989-1997) al Rosselló, correspon a un poble situat a l'esquerra del Tec, aigües amunt d'Elna (*Ortufan* 913, *Ortafano* 922, 976, *Ortafano* 981, *Hortafano* 981, *Ortuafan* 1003-4, *Ortafano* 1067, 1142, *Ortaphano* 1145, 1146, 1284, *Ortafano* 1291, *Ortaphano* 1319, *Ortafa* 1359, *Ortafano* 1385, 1435) on en algunes fotografies antigues hem observat inestabilitats de vessant en els seus turons.

BIBLIOGRAFIA

- ADELLACH, B.; GANYET, R. (1977), *Valls d'Andorra. Geografia i diccionari geogràfic*, Andorra, MI Consell General.
- ANGLADA, M. (1993), *Arrels d'Andorra. Prehistòria d'Andorra a través dels noms de lloc*, Andorra la Vella, Andorra.
- ARRIKÍBAR, E. (2002), <http://www.euskalnet.net/kondaria/cat/Aurkitegi.html>. Euskara.
- AZNAR, E., <http://www.erioxa.com>. *Principales topónimos euskéricos en la Rioja*.
- BALAGUER, J. (2008), *Estudi geomorfològic del vessant SE de la serra del Port del Compte, Solsonès*. <http://imaginorium.blogspot.com/2008/02/geomorfologia-del-sud-est-del-port-del.html>
- COPONS, R. (2004), *Avaluació de la perillositat de caigudes de blocs rocosos a Andorra la Vella* (Principat d'Andorra). Tesi Doctoral, Departament de Geodinàmica i Geofísica, Universitat de Barcelona, 244 +12 plànols i un CD (inèdita).

- (2007), *Avaluació de la perillositat de caigudes de blocs rocosos a Andorra la Vella (Principat d'Andorra)*. Monografies del CENMA, Institut d'Estudis Andorrans, Andorra.
- COROMINAS, J. (coordinador) (1985), *Cartografia de riscos geològics de les comarques de muntanya del Pirineu Català*, Servei d'Acció Comarcal, Dept. De Política Territorial i Obres Públiques, Generalitat de Catalunya.
- COROMINES, J. (1965 i 1970), *Estudis de Toponímia Catalana*, (Volum I, 1965, i Volum II, 1970), Barcelona, Barcino (Biblioteca Filològica Barcino).
- COROMINES, J. (1989-1997). *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- (1980-2001), *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes.
- DE HOZ, J. (1995), "El poblamiento antiguo de los Pirineos desde el punto de vista lingüístico", in A Jaume Bertranpetit i Elisenda Vives (eds), *Muntanyes i població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva multidisciplinària*, Andorra la Vella, Govern d'Andorra, pp. 271-299.
- EUROCONSULT (2003), *Estudi de la zonificació del terreny segons la seva problemàtica geològica. Corrent d'arrossegalls de la Comella*, Ministeri d'Ordenament Territorial, Govern d'Andorra.
- (2006), *Estudi de la zonificació del terreny segons la seva problemàtica geològica. Gran moviment de Certers*, Ministeri d'Urbanisme i Ordenament Territorial, Govern d'Andorra.
- GARCÉS, M. del P. (1987), "Vocablos dialectales relacionados con la naturaleza del terreno", *Epos: Revista de Filología*.
- GOROSTIDI, I., <http://www.eriouxa.com>. *Onomástica y toponimia euskérica en la Rioja*.
- GORROCHATEGUI, J. (2002), *Las lenguas de los Pirineos en la antigüedad*, A Els substrats de la llengua catalana: una visió actual, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans; Treballs de la Societat Catalana de Llengua i Literatura, núm. 1, pp. 75-101.
- LACASTA, G. (1994), *El Euskera en el alto Aragón*. Cuadernos de Sección. Hizkuntza eta Literatura, 12, Donostia.
- MORAN, J. (2003), L'origen de la paraula Laurèdia. A Laurèdia fa cent anys. Comú de Sant Julià de Lòria.
- OIBARKO UDALA-AJUNTAMENT D'OIBAR, <http://www.aibar-oibar.org>. *Topónimos*.
- PLANAS, X.; PONSÀ, À. (2007), *Etimologia de la toponímia andorrana relacionada amb riscos geològics naturals*, A Llengua Nacional, núm. 61-IV Trimestre del 2007, Barcelona.
- (2008), *Etimologia de la toponímia andorrana relacionada amb riscos geològics naturals*. A La revista del CENMA, núm. 1-I Trimestre del 2008, Institut d'Estudis Andorrans, Andorra la Vella.
- (en premsa), *Recull i etimologia d'hidronímia andorrana*. A la Revista del CENMA, núm. 3.
- PUJAL, C. (coordinadora) (1999), *Atles cartogràfic de les Valls d'Andorra 1692-1976*, Govern d'Andorra, Ministeri de Turisme i Cultura, Arxiu Històric Nacional, Andorra.
- RABELLA, J. A. (2007), *Studia in honorem Joan Coromines*, Pagès editors, Lleida.
- RASICO, PH. D. (2003), *Els topònims catalans en -et / -ell: entorn d'una tesi de Joan Coromines*, Estudis romànics, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
- SALABERRI, P. (1994), *Eslaba aldeko euskararen azterketa toponimiaren bidez*. Tesis doctoral, Bilbao, Euskaltzaindia.
- TURU, V.; PLANAS, X. (2005), *Inestabilidad de vertientes en los valles del Valira. Datos y dataciones para el establecimiento de una cronología, posibles causas. Andorra y Alt Urgell (Pirineos Orientales)*. VI Simposio Nacional sobre Taludes y Laderas Inestables, València.
- TURULL, A. (director) (2004), *De Marimanya al Cargol*. Al núm. 5 de Quaderns del Consell Cutural de les Valls d'Àneu.
- VILAPLANA, J. M. (1984), *Estudi del glacialisme de les valls de la Valira d'Ordino i d'Arinsal (Andorra)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Arxius de la Secció de Ciències, LXXII.

RESUM

El substrat preromà en la toponímia relacionada amb inestabilitats de vessant en l'àmbit geogràfic nord-oriental de la península ibèrica i zones properes

Coromines (1989-1997) dóna diferents etimologies a topònims com Llorts i Llordà (*lurte*: 'esllavissada de terres'), Lord i Lourdes (*lúrrite*: 'penya de roca'), Lòria i Salòria (*alod*: 'alou'), Hortell, Hortó i Hortonedà (*art*: 'nom preromà de planta', 'arç'), etc. Nosaltres, a partir de l'anàlisi geomorfològica d'aquests indrets observem que aquests topònims i molts d'altres guarden una estreta i clara relació amb vessants que presenten o han presentat en el passat inestabilitats (grans moviments, esllavissades superficials, corrents d'arrossegalls, etc.). Atesa aquesta estreta relació, postulem que caldria no desbancar la possibilitat d'incloure'ls tots dins la mateixa família *lurte*. Tanmateix, tenint en compte que *lurr* apareix amb doble vocalisme *lurr* i *lorr* i que ha donat mots com *lorrin* 'terra remoguda' o *lorru* 'transportar', 'traginar', és probable que en la llengua/llengües preromana parlada en la zona geogràfica del nord-est peninsular i Aquitània existís una variant *lorte/lorra*.

Paraules clau: *lurte/lorra*, llengua basca antiga, llengües pirinenques, inestabilitats de vessant, grans moviments, corrents d'arrossegalls, esllavissades superficials.

LABURPENA

Erromatarren aurreko substratua, mendi magalen ezegonkortasunari lotutako toponimian dagoena, Iberiar penintsulako ipar-ekialdeko geografia eremuan eta hortik hurbil dauden zonaldeetan

Corominesek (1989-1997) etimologia desberdinak egokitzen dizkio ondoko toponimoei: Llorts eta Llordà (*lurte*: 'lur jauzia'), Lord eta Lourdes (*lúrrite*: 'harrizko haitza'), Lòria eta Salòria (*alod*: 'ondarea'), Hortell, Hortó eta Hortonedà (*art*: 'landare hitzaren erromatarren aurreko izena', 'hesilaharra'), etab. Leku hauen analisi geomorfologikoaren bidez, ohartu gara aipatutako toponimoak eta beste asko estuki eta garbi loturik daudela ezegonkortasunak dituzten edo aspaldian izan zituzten mendi magalei (mugimendu handiak, gainazaleko labainketak, igakinen korronteak, etab.). Aipatutako lotura estua dela eta, postulatu gisa proposatzen dugu denak *lurte* familia berean sartzeko aukera ez baztertzea. Halaber, kontuan harturik *lurr* partikulak *lurr* eta *lorr* itxurako bokalismo bikoitza agertzen duela, eta sortu dituela *lorrin* ('lur iraulia') edo *lorru* ('garraiatu', 'eraman') gisako hitzak, baliteke *lorte/lorra* gisako aldaera bat egotea erromatarren aurreko hizkuntzan/hizkuntzetan (penintsulako ipar-ekialdeko eremuan eta Akitanian mintzatua(k)).

Gako hitzak: *lurte/lorra*, antzinako euskara, Pirinioetako hizkuntzak, mendi magalen ezegonkortasunak, mugimendu handiak, igakinen korronteak, gainazaleko labainketak.

RESUMEN

El sustrato prerromano en la toponimia relacionada con inestabilidades de ladera en el ámbito geográfico nororiental de la Península Ibérica y zonas próximas

Coromines (1989-1997) atribuye diferentes etimologías a topónimos como Llorts y Llordà (*lurte*: 'desprendimiento de tierras'), Lord y Lourdes (*lúrrite*: 'peña de roca'), Lòria y Salòria (*alod*: 'alodio'), Hortell, Hortó y Hortonedà (*art*: 'nombre prerromano de planta', 'arto'), etc. Mediante un análisis geomorfológico de estos lugares hemos observado que estos topónimos y muchos otros más guardan una estrecha y clara relación con laderas que presentan o han presentado en el pasado inestabilidades (grandes movimientos, deslizamientos superficiales, corrientes de derrubios, etc.). Dada esta estrecha

relación, postulamos que sería necesario no descartar la posibilidad de incluirlos todos dentro de la misma familia *lurte*. Asimismo, teniendo en cuenta que *lurr* aparece con doble vocalismo *lurr* y *lorr* y que ha dado palabras como *lorrin* 'tierra removilizada' o *lorru* 'transportar', 'acarrear', es probable que en la lengua/lenguas prerromana hablada en la zona geográfica del noroeste peninsular y Aquitania existiera una variante *lortellorta*.

Palabras clave: lurte/lorte, lengua vasca antigua, lenguas pirenaicas, inestabilidades de ladera, grandes movimientos, corrientes de derrubios, deslizamientos superficiales.

RÉSUMÉ

Le substrat pré-romain en toponymie liée à des instabilités de versant dans le milieu géographique nord-occidental de la Péninsule Ibérique et dans les zones proches

Coromines (1989-1997) donne différents sens étymologiques à des toponymes comme Llorts et Llordà (*lurte*: 'éboulement de terrain', Lord et Lourdes (*lurrite*: 'falaise de roche'), Lòria et Salòria (alod: 'alleu'), Hortell, Hortó et Hortonedà (*art*: 'nom pré-romain de plante', 'aubépine'), etc. Nous autres, à partir de l'analyse géomorphologique de ses endroits nous observons que ses toponymes et beaucoup d'autres gardent une étroite et claire relation avec des aspects qui présentent ou qui ont présenté dans le passé des instabilités (grands mouvements, éboulements superficiels, glissements, etc.). Considérant cette étroite relation, nous pensons qu'il serait nécessaire de ne pas écarter la possibilité de les inclure tous dans la même famille *lurte*. Aussi, tenant compte que *lurr* apparaît avec un double vocalisme *lurr* et *lorr* et que cela a donné des mots comme *lorrin* 'terre remuée' ou *lorru* 'emporter', 'transporter', il est probable que dans la/les langue(s) pré-romaine(s) parlée(ées) dans la zone géographique du nord-est péninsulaire et en Aquitaine existait une variante *lortellorta*.

Mots clé: lurte/lorte, langue basque antique, langues pyrénéennes, instabilités de versant, grands mouvements, glissements, éboulements superficiels.

ABSTRACT

The pre-Roman substrata of place names related to the instability of hillsides in the north-east of the Iberian Peninsula and nearby areas.

Coromines (1989-1997) attributes different etymologies to place names such as Llorts and Llordà (*lurte*: 'landslide'), Lord and Lourdes (*lurrite*: 'crag'), Lòria and Salòria (*alod*: 'allodium'), Hortell, Hortó and Hortonedà (*art*: 'pre-Roman plant name', 'currant'), etc. A geomorphologic study of these locations has revealed to us that these place names and many others bear an evidently close relationship with hillsides which are or have in the past been unstable (large-scale movement, landslips, drifts, etc.). Given this close relationship, we suggest that the possibility of including them all in the same *lurte* family should not be discounted. Likewise, considering that *lurr* appears with two vocalisms, *lurr* and *lorr*, and that it has given rise to words such as *lorrin*, 'remobilised earth', or *lorru*, 'to transport', 'to carry', it is probable that there existed a *lorte/lorta* variant in the pre-Roman language/s spoken in the geographical area of the peninsular North east and Aquitaine.

Key words: lurte/lorte, ancient Basque language, Pyrenean languages, unstable hillsides, large-scale movement, drifts, landslides.